

Кіровоград, 2004. 8. Стахів Є. ОУН у боротьбі з німецькими нацистами на Наддніпрянщині: Матеріали до позицій визвольної боротьби українського народу 1941–1953 р. – Мюнхен, 1993. – С. 143–151. 9. Сергійчук В. Похідні групи ОУН як прояв національного генія нашого народу // *Визвольний шлях*. – 1996. – № 7. – С. 835. 10. Сергійчук В. Діяльність підпілля ОУН... // *Визвольний шлях*. – 1995. – № 8. – С. 965–968. 11. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К., 1996. 12. ДАКО, ф. П–5907, спр. 12715. 13. ДАКО, ф. П–5907, спр. 13820. 14. ДАКО, ф. П–5907, спр. 13855, спр. 8435, спр. 12715. 15. ДАКО, ф. П–5907, спр. 12715. 16. ДАКО, ф. П–5907, спр. 3435. 17. ДАКО, ф. П–5907, спр. 12715. 18. ДАКО, ф. П–5907, спр. 13855. 19. ДАКО, ф. П–5907, спр. 14037, спр. 8435, спр. 13820, спр. 13855. 20. ДАКО, ф. П–5907, спр. 13855. 21. ДАКО, ф. П–5907, спр. 13820. 22. ДАКО, ф. П–5907, спр. 12715. 23. ДАКО, ф. П–5907, спр. 13855. 24. ДАКО, ф. П–5907, спр. 8435.

УДК 947.48:323.1(477)

О.Й. Дем'янюк

Луцький інститут розвитку людини
університету “Україна”

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ УПА НА ВОЛИНІ

© Дем'янюк О.Й., 2005

Досліджується проблема становлення українського національного військового Руху Опору на волинських землях під час Другої світової війни. Аналізується формування Поліської Січі УПА отамана Т. Бульби-Боровця як боєздатної одиниці у боротьбі за суверенну Українську державу.

The problem of Ukrainian national military rebel movement in Volyn region during the World War II is considered. The formation of Polisska Sich of Ukrainian Rebel Army under the leadership of Bulba-Borovets as an active force in the struggle for the Sovereignty of Ukrainian nation.

У рік шістдесятиліття закінчення Другої світової війни у черговий раз постає питання про переоцінку подій минулого. Проте це не є даниною моді чи зміною національно-державницьких пріоритетів сучасної Української держави. Відкриття нових фактів, зумовлене розсекреченням архівних матеріалів, аналіз розвідок зарубіжних дослідників спонукає до об'єктивнішого висвітлення подій середини минулого століття, які визначили державоустрій Європи у повоєнні роки, поділили її на соціалістичний та капіталістичний табори.

Незважаючи на появу нових матеріалів, які дають змогу неупереджено відтворити діяльність та роль нелегальних національних військових формувань під час Другої світової війни, і понині залишається багато білих плям у взаємовідносинах ворогуючих тоді сторін. Зокрема, незважаючи на п'ятнадцятиліття від часу проголошення незалежності України, Українська Повстанська Армія, яка від першого дня свого створення боролася за суверенну національну Українську державу, понині не визнана воюючою стороною тієї війни, а її бійці – учасниками та ветеранами Другої світової війни.

Проблема діяльності українських національних збройних формувань у 1941–1952 рр. не є новою. До її дослідження долучилися як зарубіжні автори: Л. Шанковський, О. Шуляк, П. Мірчук, П. Зелений, В. Косик В. Верига, так і українські вчені – Б. Якимович, В. Гриневич, І. Муковський, О. Лисенко, І. Гаврилів, А. Ліпкан та інші. У їх працях досліджувалися в основному структура, діяльність, бойовий шлях Української Повстанської Армії, яка перебувала під керуванням ОУН С. Бандери, створення та участь у військових операціях Другої світової війни українських батальйонів “Роланд” та “Нахтігаль”.

У той самий час мало дослідженою залишається діяльність предтечі УПА – бойових загонів Тараса Бульби-Боровця, які хоча й діяли переважно на теренах Волині, проте мали значний вплив на подальший розвиток військово-патріотичних подій на окупованих німцями українських територіях. Відсутність системного вивчення цієї сторінки українського національного та військового рухів спричиняють необхідність її спеціального дослідження та об'єктивного висвітлення.

Розпочати аналіз політичної, а згодом і військової діяльності Т. Бульби-Боровця на Волині слід із визначення причин, які спонукали його, на той час керівника національно-патріотичної організації Українське національне відродження, перебратися з Польщі на Волинь 1 серпня 1940 року, нелегально перейти кордон, мандрувати Україною упродовж кількох місяців та зрештою зайнятися формуванням нелегальної мережі Українського національного відродження на території УРСР.

Уряд Української Народної Республіки в екзилі з початком Другої світової війни взявся розробляти план повернення до України, передбачаючи швидкий початок німецько-радянської війни, незважаючи на домовленості Гітлера та Сталіна. У червні 1940 року президентом УНР А. Лівичким був затверджений план підготовчих заходів, який передбачав: створення головної бази Українського національного відродження на Поліссі, перевірку стану підпільних організацій УНР в Україні, створення нових нелегальних осередків. Окрім того, був розроблений план діяльності на випадок початку війни: створення та озброєння партизанської армії та поліції, пропаганда ідеї суверенної держави серед місцевого українського населення, задля збільшення кількості її симпатиків, маневрування між усіма чужими силами на своїй території, прийняття рішень, виходячи з місцевої ситуації [1, с. 45–46].

20 червня 1940 року рада старшин армії УНР, з-посеред яких були активні учасники майбутньої Повстанської Армії отамана Бульби, полковники І. Литвиненко та А. Валійський, уповноважила Тараса Боровця створити збройні партизанські загони на території Радянської України для майбутньої боротьби з радянськими військовими формуваннями та місцевою владою [2, с. 591].

До початку німецько-радянської війни Т. Бульба-Боровець сформулював структуру майбутнього українського війська. За його задумом вона мала ґрунтуватися на територіальному принципі і мати такий вигляд: головна команда – окружні Січі – обласні бригади – районний полк – курінь (5–6 сіл) – сільська сотня (2–3 села). Окрім того, створювалося два сектори: Політичний (мав забезпечувати зв'язок, транспорт, постачання військових частин, політвишкіл) та Військовий (фаховий військовий вишкіл, підготовка військових частин, розробка стратегії і тактики ведення бойових операцій) [1, с. 62–63].

Прийнявши таку структуру майбутнього українського війська, уряд УНР в екзилі своїм наказом визначив назву цього військового формування – Українська Повстанська Армія. Окружна бойова одиниця, сформована Т. Бульбою-Боровцем на Волині одержала назву: Поліська Січ Української Повстанської Армії (Поліська Січ УПА). Інші територіальні військові одиниці УПА – Січі – мали отримувати при своєму заснуванні назву округи. Разом з тим Українське національне відродження припиняло свою діяльність і передавало повноваження Українській Повстанській Армії. Ці зміни набували чинності з моменту початку німецько-радянської війни. Сталося так, що саме Поліська Січ УПА стала вогнищем революційно-збройної боротьби українців у роки Другої світової війни.

З початком війни, щонайменше три політичні сили претендували на головування у новій Українській державі: уряд УНР в екзилі, ОУН на чолі з А. Мельником та ОУН на чолі зі С. Бандерою. Найбільш підготовленою до військового спротиву виявився уряд УНР, який з початком бойових дій на українській території німецьких та радянських військ зумів створити військові формування з місцевого українського населення.

Організація українських націоналістів прийняла німецько-радянську війну в ослабленому вигляді: в результаті розколу організації у 1940 році не було чітко розроблено доктрини діяльності ОУН на випадок війни. Невдале відродження української державності у Львові представниками

ОУН(Б) 30 червня 1941 року, арешт її керівників, розгром українських націоналістів та ув'язнення членів ОУН(М) в Києві на початку 1942 року поставили перед обома організаціями інші питання для першочергового вирішення, аніж створення української збройної формації на окупованій німцями українській території.

22 червня 1941 року фактично розпочала свою історію Поліська Січ Української Повстанської Армії, Тарас Бульба-Боровець перестав бути “Байдою” і почав підписувати усі накази та документи як “отаман Тарас Бульба”.

Початкові дії Поліської Січі УПА не носили широкомасштабного характеру. Загони січовиків знищували поодинокі відділи НКВС, військові підрозділи Червоної армії, що опинилися в оточенні. Разом з тим керівництвом Поліської Січі була зайнята вичікувальна позиція щодо німецьких військових сил, тим більше, що німці обійшли Полісся з півночі по лінії Гродно–Мінськ–В'язьма та з півдня: Луцьк–Рівне–Житомир–Київ [3, с. 21825], і у місцях скупчення бійців Бульби-Боровця ще певний час не з'являлися.

Головна команда базувалася в Олевську на Житомирщині. Бойове хрещення Поліської Січі УПА відбулося поблизу містечка Костопіль на Рівненщині з військовим загonom НКВС відразу після початку німецько-радянської війни [4, с. 37]. Результатом цього бою стало цілковите знищення радянських бійців, захоплення невеликого арсеналу зброї та усвідомлення своєї боєздатності.

Спочатку бойова діяльність Поліської Січі УПА зводилася до захоплення радянських в'язниць і трудових таборів, відбиття від більшовиків щойно мобілізованих чоловіків до лав Червоної армії, в'язнів та репресованих, яких гнали на схід. Ці завдання впливали з тактичних міркувань, місцевих умов та кількісного складу Поліської Січі. У перші місяці війни під началом Т. Бульби-Боровця перебувало трохи більше 1000 чоловік [2, с. 591].

Початок бойових дій поставив перед військом Т. Бульби-Боровця дві проблеми: комплектування формування кваліфікованими офіцерськими кадрами та забезпечення бійців озброєнням. У ході переговорів, що розпочалися у липні 1941 році у Львові з представниками ОУН А. Мельника, членами Проводу українських націоналістів полковником М. Сціборським і сотником О. Сеніком-Грибівським було досягнуто домовленості про комплектування Поліської Січі УПА членами ОУН(М): сотником Терлицею, поручником Домазаром, поручником Дяченком та іншими [3, с. 2182]. Окрім того, до лав Поліської Січі пристали колишні старшини УНР – полковники І. Литвиненко, Л. Дяченко, Л. Смородський, І. Трейко та інші. Джерелами поповнення зброєю було захоплення арсеналів, залишених відступаючими радянськими військами, а згодом – часткове постачання німецькою стороною (до розпуску Січі німцями). До листопада 1941 року у розпорядженні вояків Поліської Січі УПА, окрім стрілецької та автоматичної зброї радянського та німецького зразків, були гармати, легкі танки та самохідні установки, які проте практично не використовувалися повстанцями через брак пального, запасних частин, механіків, майстерень для ремонту.

У серпні 1941 року з'являється політичний маніфест Поліської Січі УПА, який друкується в національній україномовній пресі, агітках (летючках) під назвою “За що бореться Українська Повстанська Армія?” [5, с. 67] та розповсюджується серед місцевого населення. Зміст цього документа свідчить про національно-повстанське спрямування щойно створеної бойової одиниці. Відсутність ортодоксально-націоналістичних ідей та наявність положень, які передбачали захист соціально-економічних інтересів широких прошарків українського населення, на думку його авторів, мали забезпечити соціальну базу національно-визвольного руху 40-х років ХХ ст.

З приходом німців у поліський край січовики швидко перекваліфікуються на міліцію, відкривши навіть підстаршинську школу міліції в Сарнах. Домовленості з крайовою німецькою владою про поєднання міліційних функцій з винищенням радянських військ та партизанів, дали змогу на певний час Т. Бульбі-Боровцю формувати боєздатні військові одиниці. Новоствореними військовими відділами, що діяли під назвою міліційних відділків, керувала Окружна команда міліції у Сарнах на чолі з окружним комендантом міліції Тарасом Боровцем. Неофіційно усі поліські українські формування підпорядковувалися головній команді Поліської Січі УПА.

У серпні 1941 року отаман Бульба-Боровець, оцінивши важливість існування боєздатного українського формування під єдиним командуванням, продовжив переговори з об'єднання розрізнених політичних сил по створенню єдиної української армії. Взаємопорозуміння було знайдено з ОУН(М), українськими монархістами та УНАКОР отамана Волошина-Берчака. Тісну співпрацю налагодив Бульба-Боровець і з Білоруською національною самообороною. Проте не вдалося досягнути домовленості про спільні дії з представниками ОУН(Б): Боровець не визнавав чинності діяльності ОУН у Львові після 30 червня 1941 року, ті ж не вважали за можливе підпорядкувати організований український військовий спротив отаману, призначеному урядом УНР.

Об'єднані українські політичні сили визнали отамана Т. Бульбу-Боровця командиром військових формувань, об'єднаних єдиним штабом, начальником якого став полковник П. Смородський.

Скориставшись лояльністю, чи швидше зайнятістю німецької адміністрації більш нагальними справами, Т. Бульба-Боровець 21 серпня 1941 року, передавши командування окружною командою міліції у Сарнах сотникові Диткевичу, разом з вояками Білоруської національної самооборони розпочинає широкомасштабну військову акцію по захопленню влади на Поліссі. З цією метою було створено рухомий курінь на чолі з сотником В. Раєвським та приведено в стан бойової готовності усі наявні в краї команди міліції.

В результаті вдалої операції було захоплено м. Олевськ. Полковник П. Смородський оголошується начальником Олевського гарнізону УПА, створюється Олевський курінь Поліської Січі УПА, відкривається підстаршинська школа. Невдовзі починає виходити щотижнева газета "Гайдамака" – орган Поліської Січі. Для забезпечення життєдіяльності контрольованих Т. Бульбою-Боровцем територій тут створюється місцева міліція та самоуправа. Протягом кількох місяців населення Полісся навколо Олевська фактично не бачило ні німців, ні "совєтів". Саме місто стало своєрідною столицею Української республіки, яку обороняли, за різними оцінками, від 3 [6, с. 239] до 10 тисяч бійців [1, с. 97].

Упродовж трьох місяців повстанці повністю контролювали територію у чотирикутнику Слуцьк – Костопіль – Житомир – Гомель, звільнену ними від військ НКВС та радянської влади.

Результати діяльності Олевської республіки обговорювалися у другій половині вересня 1941 року в Рівному між отаманом Т. Бульбою та уповноваженим уряду УНР полковником І. Литвиненком. Склавши звіт про здійснені Поліською Січчю УПА заходи, Т. Бульба-Боровець одержав завдання на найближчу перспективу. Вони ґрунтувалися на аналізі військово-політичної ситуації на Східному фронті, ставленні німецького командування до українських політиків та цивільного населення (домашній арешт Президента УНР в екзилі А. Швицького, арешт та ув'язнення С. Бандери, Я. Стецька та інших діячів українського національного руху) і зводилися до таких рекомендацій: агітація місцевого населення та залучення його до повстанського руху, створення підпільних сховищ зброї та провіанту, підготовка до ліквідації "республіки" та перехід до підпільної боротьби. Такою була директива уряду УНР, такими були рекомендації І. Литвиненка з огляду на швидке поширення Поліссям німецької цивільної адміністрації.

Насправді, на кінець осені німці втратили потребу у міліції Боровця. Відносно спокійне поліське життя, відсутність радянських партизанів та відчуття небезпеки з боку січовиків (в кожному містечку стояло 1–2 батальйони, в селі – 1–2 сотні бійців, озброєних кулеметами, мінометами, рушницями, замість одного міліціонера з рушницею на 100 чоловік населення) спонукали німецьку адміністрацію до розпуску Поліської Січі УПА.

Після німецького наказу отаман Т. Бульба 16 листопада 1941 року наказав зброю заховати та лаштуватися на зимівлю по навколишніх селах. Оточенням отамана було надано процесу розпуску Поліської Січі вигляду добровільності. Сам він відбув на консультації з урядом УНР до Варшави. Після низки переговорів Т. Боровцю усе ж заборонили піднімати національне збройне повстання негайно, без попередньої підготовки. Рекомендації зводилися до локальної протидії військам вермахту як у тилу, так і по шляху слідування його на фронт. Ці вказівки свідчили про суттєві зміни відношення керівництва УНР до дій німецького командування щодо українців. Таким чином, було обрано шлях збройної боротьби проти німців.

В грудні 1941 року з назви організації забрано “Поліська Січ”. Формування отамана Т. Бульби-Боровця втрачає територіальну ознаку, стає загальноукраїнською військовою одиницею і приймає назву – Українська Повстанська Армія.

Навесні 1942 року збройні відділи Т. Бульби-Боровця відроджуються як партизанські загони Української Повстанської Армії, ставлячи перед собою мету: боротьба з радянськими партизанами та терористичні акти проти німецької адміністрації. Новим начальником штабу УПА став отаман Л. Щербатюк-Зубатий. Разом з тим змінюється тактика та засади УПА. З’являються “Закон Українського Партизана”, “Нова Партизанська тактика УПА”, “10 Заповідей українського розвідувача і контррозвідувача”, “Як трактувати ворогів” [1, с. 118–121].

Нові реалії існування війська Т. Бульби-Боровця привели до створення невеликих мобільних “летючих бригад”, які повинні були наносити ворогові дошкульних ударів, при цьому самим не зазнаючи втрат. Велику роль відігравала дисципліна, попередня розвідка, підпорядкування єдиному командуванню, відбір бійців.

До квітня 1942 року штаб Бульби-Боровця перебував у лісі в районі містечка Городець, згодом перебазувався в район Деражно [7, арк. 39]. В селі Кричильськ було створено школу військової підготовки, в якій одночасно навчалося до 500 чоловік. “Летючі бригади” оперували в округах Рівне, Костопіль, Сарни, по течії р. Случ [8, с. 510].

Навесні 1942 року німці розпочали широкомасштабну акцію по знищенню загонів Т. Бульби-Боровця. Для цього проти них були спрямовані спеціальні відділи на чолі з майором Бронсенном. Проте завдяки добре поставленій розвідувальній справі, підтримці місцевого українського населення, дисципліні та мобільності повстанських груп їм вдалося уникати серйозних сутичок з ворогом.

До кінця травня 1942 року Українська Повстанська Армія Т. Бульби-Боровця налічувала близько 6000 чоловік і повністю охопила своїм впливом Костопільський, Рокитненський, Степанський, Березнівський райони. Крім того, на території Рівненщини діяла молодіжна націоналістична організація “Січ” у складі 3000 чоловік, підпорядкована отаману Бульбі [7, арк. 43].

Влітку 1942 року військо Т. Бульби-Боровця здійснило низку вдалих нападів на німецькі стратегічні об’єкти та комунікації в районі Костополя, Людвиполя, Бережного, Сарн, Рокитного [4, с. 38]. Вдалі бойові операції збройних загонів отамана Т. Бульби влітку 1942 року змусили місцеву німецьку адміністрацію Е. Коха розпочати переговори з українськими повстанцями.

Восени 1942 р. здійснюються спроби німецької (штурмбанфюрер СС доктор Пютц) [4, с. 38] та радянської (полковник А. Лукін) [9, с. 63] домовитися з Т. Бульбою-Боровцем про спільні дії проти ворога. Були спроби вести переговори про об’єднання бойових зусиль проти окупантів і з боку ОУН С. Бандери. Уповноважений проводу О. Бусел на початку 1943 року повідомив командування УПА про підтримку партизанських дій і висловив пропозицію сісти за стіл переговорів.

Отже, пройшовши складний шлях становлення, Поліська Січ УПА отамана Бульби-Боровця до середини 1942 року переросла в організовану військову силу, з якою рахувалися усі сторони німецько-радянської війни 1941–1945 рр. Скрупульозний підбір кадрів, військовий вишкіл, сувора воєнна дисципліна перетворила Українську Повстанську Армію на боєздатне національне військо.

1. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Львів, 1993. 2. Бондаренко К. “Поліська Січ”: Довідник з історії України / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2002. 3. Штуль О. “Поліська Січ” // Енциклопедія українознавства. В 11 т. – Львів, 1996. – Т. 6. – С. 2182. 4. Муковський І., Лисенко О. Українська повстанська армія та збройні формування ОУН у Другій світовій війні // Воєнна історія. – 2002. – № 5–6. – С. 37–49. 5. Жуковський А. Як творилася Українська Повстанська Армія // УПА й національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.: Матеріали Всеукр. наук. конф., 25–26 серпня 1992 р. – К., 1992. – С. 64–67. 6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. 7. Центральний державний архів громадських організацій України, ф. 1, оп. 22, спр. 75, арк. 37–43. 8. Історія українського війська (1917–1995) / Упор. Я. Дашкевич. – Львів, 1996. 9. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952. – Львів, 1991.